

กลไกการทำงานชุมชนเพื่อขับเคลื่อนสังคมเกษตรยั่งยืน

พฤษฯ ยิบมันตะศิริ¹

บทคัดย่อ

เกษตรยั่งยืนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศน์ การก้าวสู่สังคมเกษตรยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือกลไกและความคิดเชิงกระบวนการในการทำงานเชิงปฏิบัติการร่วมกับชุมชน บทความนี้ เสนอกลไกการทำงานที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างสมรรถนะของเกษตรกร กลุ่มและเครือข่ายเพื่อพัฒนาสู่สังคมเกษตร ยั่งยืน โดยใช้กรณีศึกษาชุมชนจากระบบการผลิตพืชผักปลอดสารพิษ จ.เชียงใหม่ กลุ่มเกษตรกรปลูกข้าวอินทรีย์ จ.พะเยา และชมรมผู้ปลูกมะม่วง จ.พิษณุโลก

คำสำคัญ: เกษตรยั่งยืน, การเสริมสร้างสมรรถนะ, การเรียนรู้เชิงปฏิสัมพันธ์, sense making, บทบาทเครือข่าย

บทนำ

เกษตรยั่งยืนเป็นการบูรณาการระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศน์ ความเป็นอยู่ของ ชุมชนขึ้นอยู่กับทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของระบบนิเวศน์ ในสังคมเกษตรยั่งยืนชุมชนได้มีการ พัฒนาขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง สามารถยืนหยัดและเผชิญกับแรงกดดัน หรือภาวะเครียดจากภายนอกอันเกิดจากสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และ สิ่งแวดล้อม สังคมเกษตรยั่งยืนมีความยืดหยุ่น (resilience) สามารถฟื้นฟูกลับสู่สภาพปกติ คล้ายคลึงกับคุณสมบัติความยืดหยุ่นของระบบนิเวศน์ ความยืดหยุ่นของระบบสังคมและระบบ นิเวศน์มีความสัมพันธ์กันโดยเฉพาะเมื่อชุมชนต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเพื่ออย่างชีพ โดยมีการ จัดการระบบนิเวศน์อย่างพึ่งพิงซึ่งกันและกัน มีกระบวนการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์และ ฟื้นฟู การผนวกวิธีการสนับสนุนการไหลเวียนของธาตุอาหาร และการลดการชะล้างของดินสู่ระบบ การผลิต พร้อมทั้งการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายชีวภาพโดยการออกแบบระบบการผลิตที่ ให้องค์ประกอบของพืชปลูกชนิดต่างๆ มีความเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ดังนั้นการขับเคลื่อนสังคมสู่ เกษตรยั่งยืนเป็นการทำงานขั้นพื้นฐานอย่างน้อยสองระดับ คือ การทำงานกับชุมชนที่พึ่งพิง ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของระบบนิเวศน์เพื่อการดำรงชีพ และการสนับสนุนให้มีการฟื้นฟูการใช้ ประโยชน์ความหลากหลายชีวภาพในระบบการผลิตทางเกษตร ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของ เกษตรยั่งยืน และมีความสัมพันธ์กับความยืดหยุ่นของระบบนิเวศน์ (Holling et al., 1995)

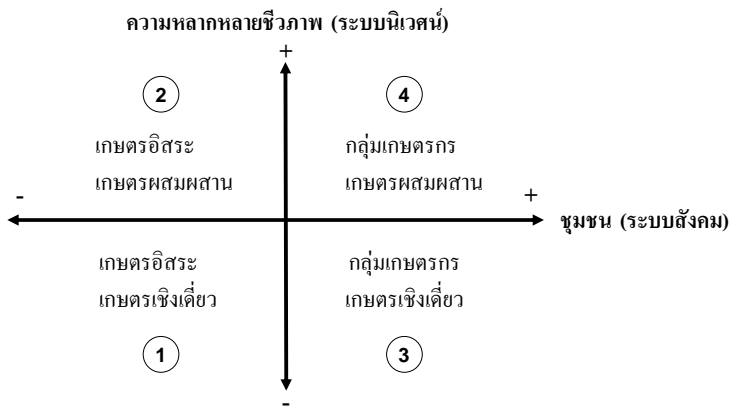
บทความนี้นำเสนอประสบการณ์การทำงานกับชุมชน เพื่อขับเคลื่อนสู่สังคมเกษตรยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับกลไกการทำงานกับชุมชนที่ระดับต่างๆ เช่น กลุ่ม องค์กร เครือข่าย ที่ ดำเนินการผลิตทางเกษตรรูปแบบต่างๆ ตามสภาพแวดล้อมและบริบทของพื้นที่ การทำงานกับ ชุมชนผู้เขียนให้ความสำคัญกับกลไกและกระบวนการเสริมสร้างสมรรถนะของเกษตรกรและกลุ่มใน

¹ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่

ด้านทักษะ เทคนิค ทรัพยากร การจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องที่ต้องการแสวงหา ความหมายของชีวิต พร้อมทั้งความสามารถขององค์กร (capacity) ที่จะสร้างคุณค่าและประโยชน์ ต่อผู้อื่น ดังนั้น การเสริมสร้างสมรรถนะในบริบทของสังคมเกษตรยั่งยืนนี้ประกอบด้วย สมรรถนะ ของระดับบุคคล (competencies) ของกลุ่ม (capabilities) และขององค์กร (capacity) (Morgan, 2006)

กรอบคิด

ในสังคมเกษตรยั่งยืน ความยืดหยุ่นของระบบสังคมที่สามารถทนทานต่อสภาวะแวดล้อม และผลกระทบจากภายนอกมีส่วนเกี่ยวพันกับความยืดหยุ่นของระบบนิเวศน์ ซึ่งชุมชนจำเป็นต้อง พึ่งพิงในการดำรงชีพในบริบทของเกษตรยั่งยืน ความหลากหลายชีวภาพเป็นตัวแปรที่สำคัญของ ความยืดหยุ่นของระบบนิเวศน์ ในขณะที่ความเป็นชุมชนที่มีการทำงานร่วมกัน เกื้อหนุนซึ่งกันและ กัน และมีการบริหารจัดการที่ทันสมัยและโปร่งใส เป็นเครื่องชี้วัดของความยืดหยุ่นของระบบสังคม ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศน์ในสังคมเกษตรยั่งยืน

ภาพที่ 1 สะท้อนการพัฒนาของระบบเกษตรไทยพอสมควร เกษตรกรผู้ผลิตอิสระ (1 และ 2) ยังคงเป็นสัดส่วนมากของประชากรเกษตรทั้งหมดของประเทศ และส่วนใหญ่ทำการผลิตพืชเชิงเดี่ยวในไร่นา แต่จะมีสวนรอบบ้านซึ่งมีพรรณพืชท้องถิ่นหลากหลายปลูกเป็นอาหาร สมุนไพร และไม่ประดับ

ระบบการผลิตระดับกลุ่ม (3 และ 4) เป็นทิศทางหนึ่งที่หน่วยงานภาครัฐพยายามสนับสนุนให้เกิดขึ้น เช่น ในรูปแบบกลุ่ม สหกรณ์ โดยเฉพาะในพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร นอกจากนี้ ภาคเอกชนนำโดยบริษัทแปรรูปทางเกษตรและบริษัทผลิตเมล็ดพันธุ์จะผลักดันระบบ

เกษตรแบบมีพันธะสัญญาพร้อมทั้งสนับสนุนให้เกษตรกรรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อสะดวกต่อการควบคุม ปริมาณการผลิต คุณภาพของผลิตผล และการส่งมอบสินค้าทันต่อกำหนด โดยหลักการเป็นการ สร้างภาคีพันธมิตร ระหว่างเกษตรกรผู้ผลิตและผู้ประกอบการภาคเอกชน ในการจัดการห่วงโซ่ อุปทาน ซึ่งมีมิติของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน และความเข้าใจขึ้นอยู่กับการสื่อสาร การเรียนรู้ เข้าใจ เงื่อนไขและไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งต้องอาศัยกลไกของการจัดการ (coordination mechanisms) ที่ละเอียดอ่อน (Limnirankul, 2007; Xu and Bearmon, 2006)

ส่วนที่ 4 ของภาพที่ 1 เป็นเป้าหมายของการพัฒนาระบบเกษตรสำหรับเกษตรกรรายย่อย เป็นขั้นตอนสุดท้ายของเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ชุมชนมีการวางแผนร่วมกันผลิตสินค้าที่หลากหลายและ มีการประสานงานเจรจาঝুঁทุนกับหน่วยงานเอกชนภายนอกดำเนินธุรกิจเกษตร เป็นระบบการผลิต และการจัดการที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น เนื่องจากมีบุคคลที่เกี่ยวข้องของหลายภาคส่วน และองค์กรเกษตรกร ต้องรับการพัฒนาขีดความสามารถอย่างน้อยประกอบด้วยสมรรถนะ 5 ประเภท (Engel *et al.*, 2007) เช่น ความสามารถในการรวมตัวและบูรณาการ ความสามารถในการวางแผนและการ ดำเนินการทันต่อเหตุการณ์อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ความสามารถในการสร้างผลงาน ที่เป็นประโยชน์ต่อองค์กรและส่วนรวมพร้อมทั้งเสริมความเข้มแข็งให้กับองค์กร ความสามารถในการ เชื่อมโยงกับหน่วยงานภายในและเสริมการปฏิบัติงานซึ่งกันและกัน และความสามารถในการ ปรับตัวที่ก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงพร้อมทั้งมีระบบการประเมินตนเองเพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ใน ส่วนที่ 4 นี้ จะเห็นการนำเอาศาสตร์การบริหารจัดการเข้ามาสู่ระบบเกษตรที่ระดับชุมชน คำถามคือ หน่วยงานภาครัฐที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรและชุมชน จะต้องมีการ ปรับเปลี่ยนวิธีคิด และระบบการทำงานอย่างไร พร้อมทั้งการกำหนดบทบาทหน้าที่ (positioning) ขององค์กรให้ชัดเจนและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

กรอบการทำงานเกษตรยั่งยืน

หลักการและแนวทางปฏิบัติของเกษตรยั่งยืนได้รับการยอมรับจากสังคมไทยมากขึ้น จน ในที่สุดได้ถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ระยะที่ 10 โดยในแผนสนับสนุนการทำ เกษตรยั่งยืนในรูปแบบของเกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่ โดย เป็นที่เข้าใจว่าให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไปพัฒนาระบบการดำเนินการเกษตรยั่งยืน ทั้งในระดับ ฟาร์มและชุมชนที่มีคุณสมบัติเป็นองค์รวม บูรณาการกิจกรรมเกษตรต่างๆ โดยเน้นเป้าหมายเป็น สำคัญ ดังจะเห็นได้ว่าในระบบเกษตรยั่งยืนกิจกรรมเกษตรในระดับฟาร์มมีหลากหลาย และมี หลายบทบาทและวัตถุประสงค์ ซึ่งผลลัพธ์ของกิจกรรมต่างๆ ไม่เฉพาะครอบคลุมด้านผลิตภาพและ การเสริมสร้างมูลค่าเพิ่ม แต่ยังคงครอบคลุมถึงการป้องกันและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิทัศน์

และฟื้นฟูความหลากหลายชีวภาพ ซึ่งเป็นกิจกรรมเสริมสร้างความสมบูรณ์และยืดหยุ่นให้กับระบบนิเวศน์ รวมทั้งการเพิ่มโอกาสการสร้างงานในชนบท

ตารางที่ 1 เป็นกรอบการทำงานเกษตรยั่งยืน ซึ่งสามารถพบเห็นในระบบการผลิตในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่ให้ผลและคุณสมบัติตามเป้าหมายที่กำหนด ซึ่งคงต้องการการดำเนินงานที่ระดับชุมชนเพื่อร่วมพัฒนาระบบการติดตามและประเมินผล อย่างเป็นระบบ

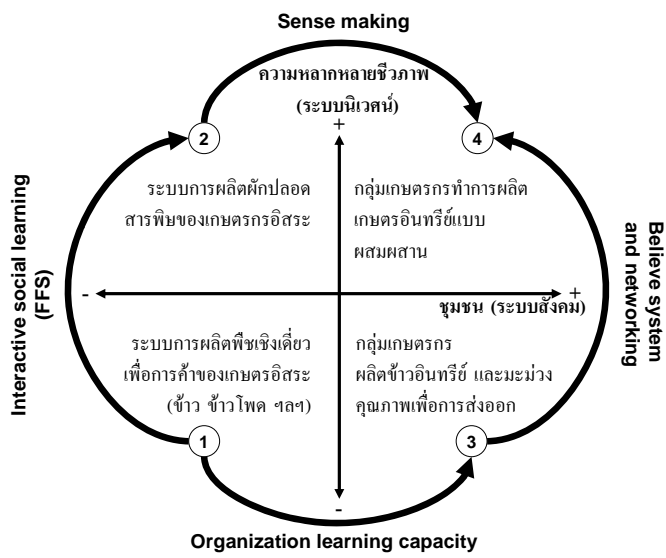
ตารางที่ 1 กรอบการทำงานเกษตรยั่งยืนที่ระดับฟาร์มและชุมชนตามแนวคิดเชิงบูรณาการมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

มิติ	เป้าหมาย	วัตถุประสงค์
เศรษฐกิจสังคม	การสร้างงาน	<ul style="list-style-type: none"> ● การสร้างงานได้อย่างต่อเนื่อง ● สร้างสิ่งจูงใจให้เกษตรกรรุ่นใหม่ หรือคนรุ่นใหม่เข้าสู่อาชีพเกษตร
	ทรัพยากรมนุษย์	<ul style="list-style-type: none"> ● ได้ผู้ชำนาญการและเชี่ยวชาญ ● ปรับปรุงสภาพแวดล้อมการทำงานและองค์กร
	คุณภาพผลิตภัณฑ์ทางเกษตร	<ul style="list-style-type: none"> ● ปรับปรุงคุณภาพของผลิตภัณฑ์ทางเกษตร ● เพิ่มระดับความปลอดภัยทางอาหาร
	เศรษฐกิจและการพึ่งตนเอง	<ul style="list-style-type: none"> ● รวบรวมเกษตรกรกรเป็นกลุ่มและองค์กรทางเศรษฐกิจ ● มีกิจกรรมทั้งในและนอกภาคเกษตรในการสร้างรายได้ ● ปรับปรุงช่องทางตลาดสำหรับสินค้าเกษตร ● เพิ่มมูลค่าเกษตรในขณะเดียวกันลดต้นทุนการผลิตและใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม
นิเวศน์และสิ่งแวดล้อม	น้ำ	<ul style="list-style-type: none"> ● อนุรักษ์และปรับปรุงคุณภาพน้ำ ● ปรับปรุงการจัดการแหล่งน้ำ
	ดิน	<ul style="list-style-type: none"> ● ควบคุมและลดการชะล้างของหน้าดิน ● ฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน
	อากาศ	<ul style="list-style-type: none"> ● ปรับปรุงคุณภาพของอากาศ ● ลดภาวะโลกร้อน
	ความหลากหลายชีวภาพ	<ul style="list-style-type: none"> ● อนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายชีวภาพ
	ภูมิทัศน์	<ul style="list-style-type: none"> ● ปรับปรุงคุณภาพภูมิทัศน์
	ความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ	<ul style="list-style-type: none"> ● ควบคุมการชะล้างและการพังทลายของดิน ไฟป่า ฯลฯ
	พลังงาน	<ul style="list-style-type: none"> ● ลดการใช้พลังงานในระบบการผลิต ● พัฒนาและใช้ประโยชน์แหล่งพลังงานที่นำกลับมาใช้ใหม่ได้ (renewable)

นอกจากนี้หน่วยงานที่รับผิดชอบการนำเกษตรยั่งยืนไปปฏิบัติและขยายผลในพื้นที่ ไม่ได้ระบุนกรอบการวิเคราะห์และตัวชี้วัดที่เกื้อหนุนต่อการศึกษา ติดตามและประเมินผลเพื่อทำให้การศึกษาและการปฏิบัติเกษตรยั่งยืนขยายผลในวงกว้างและสร้างองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมท้องถิ่นได้

กลไกการพัฒนาเกษตรยั่งยืนภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศน์

ภาพที่ 2 กลไกการเปลี่ยนแปลงของระบบเกษตร

ภาพที่ 2 เป็นการประมวลอย่างง่ายของระบบการผลิตทางเกษตรที่เกษตรกรและกลุ่มใช้ประโยชน์ความหลากหลายชีวภาพทางเกษตรเพื่ออาหาร รายได้ และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ระดับต่างๆ กัน

กลไกการเรียนรู้เชิงสังคม การสร้างความตระหนักและความเข้าใจ

ส่วนที่ 1 เป็นตัวแทนของเกษตรกรอิสระดำเนินการผลิตเกษตรพาณิชย์เชิงเดี่ยว ซึ่งพบเห็นทั่วไปในระบบการผลิตข้าวหน้าน้ำฝน นาชลประทาน ข้าวโพดที่ดอนและที่ราบลุ่มชลประทาน มันสำปะหลัง อ้อย ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และไม้ผล เช่น ส้ม ซึ่งเป็นการผลิตเชิงอุตสาหกรรม โดยเฉพาะไม้ยืนต้นอุตสาหกรรม และไม้ผลเศรษฐกิจ ในระบบข้าวและพืชไร่เกษตรกรอิสระในพื้นที่ชลประทานได้รับผลประโยชน์จากบริการของรัฐและภาคเอกชนด้านวัสดุเกษตร เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยและสารเคมี และเครื่องจักรกล ดำเนินการเกษตรแบบประณีตที่มุ่งเน้นผลผลิตสูงสุดต่อพื้นที่ เกษตรกรอิสระมีจำนวนน้อยที่สามารถพัฒนาตนเองเป็นผู้ประกอบการ ดำเนินการผลิตและการตลาดด้วยตนเอง เกษตรกรอิสระที่สามารถพัฒนาตนเองเป็นผู้ประกอบการจัดหาเส้นทางตลาดและมี

ความสามารถทางธุรกิจจนเป็นผู้ส่งออก ส่วนมากจะพบในผู้ปลูกไม้ผลเศรษฐกิจ เช่น ส้ม ซึ่งจะเป็
เกษตรกรรายใหญ่

สำหรับเกษตรกรรายย่อย การพัฒนาระยะแรก คือ การชักนำให้เกิดกลุ่มทั้งที่เป็นทางการ
และไม่เป็นทางการ โดยรัฐได้สร้างสิ่งจูงใจ เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี และบริการด้านฝึกอบรม เช่น
โครงการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนของกรมส่งเสริมการเกษตรในระยะแรก และของกรมการข้าวใน
ปัจจุบัน กลไกที่สำคัญคือการสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ให้ความสำคัญกับองค์ความรู้
แฝงของเกษตรกรผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ของนักวิชาการภายใต้แนวทาง “โรงเรียนเกษตรกร”
(Farmer Field School – FFS) กระบวนการที่สำคัญ คือ รูปแบบของการอำนวยความสะดวก
ที่สมาชิกเกษตรกรทุกคนในหลักสูตรมีโอกาสในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การบันทึกผล การ
ติดตามการเจริญเติบโตของพืช (ข้าว) ตลอดจนดู พร้อมทั้งสอดแทรกงานทดลองที่ริเริ่มโดยเกษตรกร
หลักการและวิธีการของ FFS ได้รับการขยายผลไปยังพืชผักโดยเฉพาะในช่วงข้อการจัดการศัตรูพืช
แบบผสมผสาน (Waneesorn, 2004) ผลพวงของการเรียนรู้ร่วมกันและร่วมปฏิบัติทำให้เกิด
กระบวนการกลุ่มที่ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน (collective action) เช่น ในกรณีของเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน
กลุ่มเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ ได้พัฒนาระบบการจัดการที่สามารถกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าว
คุณภาพสู่ชุมชนท้องถิ่นโดยผ่านเส้นทางระบบตลาดท้องถิ่นและสหกรณ์การเกษตร เป็นต้น
(Limnirankul, 2007) ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของกลไกการเรียนรู้เชิงสังคมโดยแนวทาง FFS
ขึ้นอยู่กับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่เข้มแข็งที่เกษตรกรสามารถเข้าถึงได้ วิธีการนำเสนอและการ
อำนวยความสะดวกที่มีประสิทธิภาพและเป็นที่น่าสนใจของเกษตรกร และกลไกที่เปิดโอกาสให้
เกษตรกรได้เพิ่มพูนความรู้ ทักษะร่วมกัน และการดำเนินการเรียนรู้ในพื้นที่เกษตรกรซึ่งสมาชิก
สามารถระบุปัญหาที่เกิดขึ้นจริงและร่วมกันแก้ไข จนเกษตรกรมีความรู้สึกรู้สีกี่มีความเป็นเจ้าของ
ความรู้และกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพ (Van de Fliert et al., 2002) กระบวนการเรียนรู้เชิง
สังคมสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์ (interactive learning) ซึ่งเป็นกลไกนำไปสู่การ
เปลี่ยนแปลงและสร้างองค์ความรู้ใหม่ เป็นวิธีคิดเชิงกระบวนการที่ให้ความสำคัญของความ
เชื่อมโยงความสัมพันธ์และบริบทหรือสิ่งแวดล้อมที่หล่อหลอมระบบสังคมดังกล่าว

การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเชิงเดี่ยว ไปในระบบการผลิตที่ผนวกเอาความหลากหลาย
ชีวภาพทางเกษตรเข้าสู่กระบวนการผลิต เช่น การเคลื่อนจากส่วนที่ 1 ไปส่วนที่ 2 ดังได้พบเห็นใน
การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตพืชผักปลอดสารพิษในเขตชานเมือง (Waneesorn, 2004) เกษตรกร
บ้านปิงน้อย ต.สันทราย อ.สารภี จ.เชียงใหม่ สามารถพัฒนาระบบการผลิตพืชผักปลอดสารพิษโดย
ไม่ฉีดพ่นสารเคมีกำจัดศัตรูพืชใดๆ ทั้งสิ้น ด้วยวิธีการปลูกพืชผักหลายชนิดสลับหมุนเวียนตาม
ฤดูกาลในพื้นที่ 2 ไร่ และต่อมาได้ขยายเป็น 4 ไร่ พร้อมทั้งขยายเส้นทางตลาดสู่ซูเปอร์มาร์เก็ต
การเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตพืชผักเชิงเดี่ยว (ผักวางตุ้ง) เป็นระบบพืชผักไม่น้อยกว่า 10

ชนิดในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน การพัฒนาติดต่อกัน 4 ปี เกษตรกรสามารถสร้างรายได้ไม่น้อยกว่า 800,000 บาท/ปี จากพื้นที่ 4 ไร่ และพัฒนาระบบนิเวศน์ในระดับแปลงที่ค่อนข้างสมดุลย์ระหว่างพืชปลูก แมลงศัตรูพืชและศัตรูธรรมชาติ ซึ่งเกษตรกรประมวผลความสมดุลย์ของระบบนิเวศน์ด้วยการสำรวจการลดลงของการระบาดของแมลงศัตรูพืช การผนวกความหลากหลายชีวภาพสู่ระบบการผลิตดังเช่น การเปลี่ยนระบบพืชผักเชิงเดี่ยวเป็นระบบพืชผักปลอดสารพิษที่มีพืชปลูกหลากหลายชนิด เกษตรกรจำเป็นต้องผ่านกระบวนการสร้างความตระหนักและความเข้าใจ (sense making) กับสถานการณ์ที่ซับซ้อนและไม่แน่นอนเพื่อสนับสนุนการตัดสินใจ sense making เป็นแรงจูงใจและแรงผลักดันอย่างต่อเนื่องที่จะเข้าใจความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ในการแสวงหาทางเลือกและปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ (Klien et al., 2006)

การขยายผลระบบการปลูกพืชผักปลอดสารพิษในวงกว้าง ในระดับตำบลเพื่อสนับสนุนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยและผู้บริโภคสามารถเข้าถึงได้ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ถึงแม้องค์กรส่วนท้องถิ่นจะให้การสนับสนุน แต่กระบวนการ sense making ทั้งในระดับปัจเจกและองค์กรเกี่ยวกับผลระยะยาวของระบบพืชผักปลอดสารพิษต่อเศรษฐกิจสังคม สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศน์ยังไม่ชัดเจนทำให้ไม่มีการตัดสินใจในระดับปฏิบัติงาน

องค์กรแห่งการเรียนรู้

การขับเคลื่อนระบบการผลิตของเกษตรกรอิสระมาเป็นกลุ่มที่มีการจัดตั้งทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจะพบในระบบที่มีความเชื่อมโยงระหว่างการผลิตและการตลาด ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการห่วงโซ่อุปทานทางเกษตร เช่น กลุ่มเกษตรกรผลิตข้าวอินทรีย์บ้านศรีจอมแจ้ง ต.หงส์หิน อ.จุน จ.พะเยา ซึ่งทำการผลิตข้าวขาวมะลิ 105 อินทรีย์แบบมีพันธะสัญญากับบริษัทนครหลวงค้าข้าวไทย และชมรมผู้ปลูกมะม่วงเนินมะปรางซึ่งผลิตมะม่วงน้ำดอกไม้ (พันธุ์สีทอง และเบอร์ 4) แบบปลอดภัยแบบมีพันธะสัญญากับบริษัทแปรรูปอาหารแช่แข็ง จ.เชียงใหม่ ทั้งสองระบบมีพืชต่างชนิด แต่กลุ่มเกษตรกรมีความเข้าใจด้านคุณภาพและกระบวนการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมคุณภาพ มีระบบการจัดการองค์กรเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ของสมาชิก โดยผ่านขั้นตอนของการทดลองและทดสอบนวัตกรรมการผลิตทางเกษตร การยอมรับและจัดการความเสี่ยงด้านการผลิต การทำงานร่วมกับองค์กรภายนอกเพื่อแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ การประชุมและเสวนาระหว่างสมาชิกเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน และการร่วมกระบวนการตัดสินใจร่วมกันโดยวิธีการโน้มน้าวบนฐานของเหตุและผล (Alegre and Chiva, 2007)

การขับเคลื่อนกลุ่มเกษตรกรที่ทำกิจกรรมร่วมกันเชิงพาณิชย์ ดังเช่นกลุ่มเกษตรกรผลิตข้าวอินทรีย์ศรีจอมแจ้ง จ.พะเยา หรือ ชมรมผู้ปลูกมะม่วงอำเภอนีนมะปราง จ.พิษณุโลก ซึ่งประสบความสำเร็จเชิงธุรกิจระดับหนึ่ง ให้เห็นความสำคัญของความหลากหลายชีวภาพ พร้อมทั้งนำเอาความหลากหลายชีวภาพผนวกเข้าสู่พื้นที่การผลิตเป็นเรื่องที่ทำหายอย่างมาก โดยเฉพาะ

ชมรมผู้ปลูกมะม่วงอำเภอเนินมะปราง ซึ่งการลงทุนด้านไม้ผลยืนต้นเป็นการวางแผนและลงทุนระยะยาว โดยทั่วไปเกษตรกรจะหลีกเลี่ยงการปลูกพืชต่างชนิดร่วมกับไม้ผลเศรษฐกิจ การศึกษาในพื้นที่พร้อมทั้งสำรวจร่วมกับเกษตรกรพบว่า เกษตรกรผนวกความหลากหลายชีวภาพในแปลงปลูกหลายรูปแบบ ได้แก่ การปลูกพันธุ์มะม่วงมันและมะม่วงรับประทานสดหลายพันธุ์ตามสัดส่วนที่ต้องการและการผสมผสานไม้ยืนต้นที่มีมูลค่าสูง เช่น สัก ประดู่ ยางหอม กฤษณา เป็นต้น โดยปลูกเป็นไม้กั้นลม สมาชิกของชมรมทุกคนเคยผ่านการปลูกพืชไร่พาณิชย์ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง หรือ อ้อย แต่ผลตอบแทนไม่คุ้มกับการลงทุน และต่อมาได้ปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อปลูกมะม่วงคุณภาพจนประสบความสำเร็จในที่สุด สมาชิกส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญกับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจเป็นลำดับแรกก่อนคำนึงถึงคุณภาพสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์ แม้มีเกษตรกรบางรายเป็นผู้ริเริ่มออกแบบสวนมะม่วงโดยคำนึงถึงภาวะความเสี่ยงทางธรรมชาติ ได้ผสมผสานไม้ยืนต้นตั้งแต่เริ่มต้น ปัจจุบันได้เป็นจุดเรียนรู้สำหรับเกษตรกรที่ต้องการปรับปรุงภูมิทัศน์ของพื้นที่ปลูกพืช

แนวทางบทบาทของเครือข่าย (Network functions approach)

การแสวงหาผู้รู้ท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติจริงเป็นจุดเรียนรู้สำหรับเกษตรกรรอบด้าน ได้กลายเป็นกลไกสำคัญของภาครัฐในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ และเกษตรยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในรูปแบบของการคัดเลือกปราชญ์ชาวบ้านในแต่ละพื้นที่ ปัจจุบันกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มีทำเนียบปราชญ์ชาวบ้านทั่วประเทศซึ่งสร้างเป็นเครือข่ายแหล่งความรู้และเป็นจุดเรียนรู้เฉพาะถิ่นสำหรับเกษตรกรทั่วไป

การกำหนดเป้าหมายของการจัดการร่วมกันโดยคำนึงถึงระบบความเชื่อคุณค่า และฐานความรู้เดิมของเกษตรกรที่ทำงานในระดับกลุ่มหรือเครือข่าย เป็นสิ่งจำเป็นต่อกระบวนการสร้างสรรค์ธรรมาภิบาลขององค์กร การใช้กลไกกลุ่มหรือเครือข่ายเป็นหน่วยสร้างการเรียนรู้เพื่อขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง คำถามแรกคือกลุ่มหรือเครือข่ายจำเป็นและมีความสัมพันธ์กับสมาชิกอย่างไร ดังนั้นการวิเคราะห์บทบาทและหน้าที่ของกลุ่มหรือเครือข่าย ประสิทธิภาพ และกลุ่มหรือเครือข่ายมีขีดความสามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และพร้อมที่จะจัดระเบียบปรับเปลี่ยนภายในได้อย่างไร

การใช้แนวทางของเครือข่าย (network functions approach – NFA) เป็นกลไกการทำงานร่วมกันของกลุ่มหรือเครือข่าย เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและไม่หวาดหวั่นต่อการเปลี่ยนแปลง Ramalingam *et al.* (2008) ได้เสนอบทบาทของเครือข่ายที่สำคัญ 6 ประการ ได้แก่ 1) สนับสนุนและรักษาคุณค่าและมาตรฐานที่ดีของสมาชิก 2) คัดกรองและจัดระบบข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อสมาชิก 3) สร้างความเข้าใจและขยายแนวคิดใหม่ต่อชุมชน เช่น การกำหนดคุณค่าและมูลค่าของการผนวกมาตรการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและความหลากหลายชีวภาพสู่ระบบการผลิตใน

พื้นที่ 4) สร้างการเรียนรู้และอำนาจการเรียนรู้แก่สมาชิกใหม่เพื่อให้เกิดการปรับปรุง 5) สนับสนุนด้านเงินทุนเพื่อให้กลุ่มสมาชิกได้ดำเนินเป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญ ในส่วนนี้เครือข่ายสามารถทำเป็นโครงการเสนอเข้าสู่แผนพัฒนาขององค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น หรือ ขอสนับสนุนเงินทุนพื้นฟูอาชีพปลอดดอกเบี้ย และ 6) จัดเวทีเสวนา โดยมีผู้รู้จากหลายภาคส่วนมาให้ความรู้และทิศทางใหม่ อย่างไรก็ตาม ในการทำงานระดับกลุ่มและ/หรือเครือข่าย คำถามเชิงปฏิบัติยังคงต้องมียู่ เช่น กลุ่มจะบรรลุการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร ต้องการการเปลี่ยนแปลงแบบไหน เช่น ด้านทรัพยากร ทักษะสมรรถนะ โครงสร้าง ระบบการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจ พร้อมทั้งประเด็นเรื่องของความสัมพันธ์และการพึ่งพิงซึ่งกันและกัน trade-off และ synergies เป็นต้น คำถามเหล่านี้คงไม่ได้คำตอบที่ชัดเจนแต่สิ่งที่ทำหยาบการพัฒนาไปสู่สังคมเกษตรยั่งยืน การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและเครือข่ายเป็นทิศทางที่จะต่อสู้กับความซับซ้อนของระบบโลกาภิวัตน์

สรุป

บทความนี้เสนอมุมมองเกษตรยั่งยืนของชุมชน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศน์ ชุมชนอาศัยทรัพยากรในระบบนิเวศน์ดำเนินการผลิตเพื่อผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจ สังคมเกษตรยั่งยืนเป็นมิติของการเกื้อหนุนและทำงานร่วมกัน ระหว่างระบบสังคมและระบบนิเวศน์ มีคุณสมบัติความยืดหยุ่นที่ปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง การขับเคลื่อนสู่สังคมเกษตรยั่งยืนเน้นการทำงานเชิงปฏิบัติร่วมกับชุมชน กลไกที่สำคัญประกอบด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิสัมพันธ์และการสร้างความตระหนักและความเข้าใจ (sense making) ดังเช่น การใช้แนวทางโรงเรียนเกษตรกรเพื่อปรับเปลี่ยนระบบการผลิตพืชผักเชิงเดี่ยวมาเป็นพืชผักปลอดสารพิษ โดยใช้ประโยชน์จากความหลากหลายชีวภาพ การสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างสมรรถนะของสมาชิก ในกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หรือชมรมผู้ปลูกมะม่วง และการใช้แนวทางบทบาทของเครือข่ายเพื่อยกระดับการทำงานและการจัดการความรู้ที่ระดับองค์กร กลไกต่างๆ เหล่านี้นำไปสู่การสร้างปัญญาและการบริหารจัดการองค์กรบนฐานของความรู้ใหม่

เอกสารอ้างอิง

- Alegre, J. and Chiva, R. 2007. *Organization learning capability*. MIT Sloan Management Review.
- Engel, P., Keijzer, N. and Land, T. 2007. A balanced approach to monitoring and evaluating capacity and performance: a proposal for a framework. Discussion paper No. 58E [Online]. Available: <http://www.ecdpm.org/dp58E>.
- Holling, C.S., Schindler, D.W., Walker, B.W. and Roughgarden, J. 1995. Biodiversity in the functioning of ecosystems: an ecological synthesis. In Perrings, C., Mäler, K.G., Folke, C., Holling, C.S., and Jansson, B.O. (eds.). *Biodiversity Loss: Economic and ecological issues*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Klien, G., Moon, B. and Hoffman, R.F. 2006. Making sense of sense making I: alternative perspectives. *IEEE Intelligent Systems* 21(4): 70-73.
- Limnirankul, B. 2007. Collective Action and Technology Development: Up-scaling of innovation in rice farming communities in Northern Thailand. PhD Thesis, the Technology and Agrarian Development Group (TAO). Wageningen University, Wageningen, The Netherlands.
- Morgan, P. 2006. The concept of capacity; Draft version, May 2006 [Online]. Available: <http://www.ecpdm.org/capacitystudy>
- Ramalingam, B., Mendizabal, E. and Van Mierop, E.S. 2008. Strengthening humanitarian networks: applying the network functions approach. Background note April 2008, London:ODI.
- Van de Fliert, E., Dilts, R. and Pontius, J. 2002. Farmer research teams, farmer field schools and community IPM: different platforms for different research and learning objectives. In Leeuwis, C. and Pyburn, R. (eds.) *Wheel Borrows Full of Frogs: Social learning in rural resource management*. Koninklijke Van Gorcum, The Netherlands.
- Waneesorn, C. 2004. Application of farmer field school approach for pesticide-free vegetable production in peri-urban agricultural system. M.S. Thesis (Agricultural Systems). Graduate School, Chiang Mai University.
- Xu, L. and Bearmon, B.M. 2006. Supply chain coordination and cooperation mechanisms: an attribute-based approach. *Journal of Supply Chain Management* (winter) 4-12.

